

СТИХОТВОРЕНИЕТО „МИГ“ НА ДЕБЕЛЯНОВ В СВЕТЛИНАТА НА ЕДИН НЕИЗВЕСТЕН СПОМЕН

АЛБЕРТ БЕНБАСАТ

Предлаганият анализ се основава на неизвестен досега спомен, чийто автор — Христо Чолчев (1887—1978) — е познат главно на специалистите и на онези, които помият и са следили издавания от него „Вестник на жената“. С разнообразното си, интересно и новаторско по дух съдържание този седмичник играе важна роля в нашата културен и обществен живот между двете световни войни. От една страна, той става катализатор за разкрепостяването и издигането на съзнанието у българката, а, от друга, се превръща в литературна трибуна на най-видните ни творци, в откривател на нови таланти, в проводник на демократични идеи и тенденции. Всичко това, разбира се, е резултат от разпопосочната, високоерудирана, оперативна и едновременно смела дейност на редактор-издателя.

Въпреки че тук ние ще се интересуваме от съдбата на Хр. Чолчев преди 1921 г., т. е. преди започването на „Вестник на жената“, смятам, че горните встъпителни думи бяха необходими, тъй като доокръглят представата ни за заслужилия, но позабравен издател и журналист, автор на въпросния спомен. Син на занаятчия, получил едва петокласно образование, Христо Чолчев от петнадесетгодишен живее „на своя нога“ (изразът е негов). Започнал трудовата си биография като печатар, той работи последователно във Варна и Пловдив. Приблизително през 1906 г. идва в София, където постъпва като словослагател в печатницата на редактирания от Посиф Хербст в „Време“. Поради опасност да развие туберкулоза се отказва от печатарството (зимата на 1907 г.) и спечелва репортерско място във в. „Вечерна поща“. Така, дадено в най-едър щрих, Хр. Чолчев започва кариерата си на журналист, на която ще посвети повече от половин век¹.

Спомените, предмет на настоящата публикация, се отнасят към дейността на Хр. Чолчев като уредник на сп. „Съвременна илюстрация“², където той постъпва през 1914 год. Изданието е популярно и така, както само формулира задачата си: „да илюстрира всички събития от обществен, научен, литературен или от друг характер, съставляващи интерес“, би служило по-скоро за задоволяване вкуса на средния буржоа, отколкото за по-сериозни цели. Но освен илюстрациите и любопитните сведения за събития и лица списанието помества и обширен литературен материал, при чийто непрецизен подбор се допуска съжителството на безспорни творби с нискохудожествени, та дори и графомански съчинения.

По същество уредничеството в „Съвременна илюстрация“ е представлявало оперативна и гъвкава редакторско-репортерска работа. Оттук и контактите на Хр. Чол-

¹ Използвани са данни от „Кратка автобиография“ на Хр. Чолчев, екземпляр от която се съхранява в Нац. литературен музей.

² Мес. списание за литература, наука, изкуство и общ. живот. Дир. В. П. Лазаров. От г. III, кн. 16 — дир. В. П. Лазаров, уредник Хр. Чолчев.

чѐв е писателските и журналистическите среди — честото му попадане в техни компании. На другарско-професионална основа ще са били и връзките му с Димчо Дебелянов, тъй като липсват податки за някаква трайна дружба между двамата.

В залеза на своя живот Христо Чолчев се опита да събере някои от неговите отломъци, които паметта бе опазила здрави и свежи. За жалост те останаха само в чернова, като бегли наброски към един по-значителен мемоарен труд. Измежду тези късове са и приведените спомени, които — както ще видим — осветляват по новому едно от големите поетически постижения на Димчо Дебелянов — стихотворението „Миг“.

Текстът на оригинала е ръкописен, с молив, на отделни листа. Правописът е съвременен. Тъй като липсва първата страница, не можахме да установим заглавието. Личат множество поправки с молив и червен химикал, които са взети под внимание. Направените от нас незначителни съкращения не изменят смисъла. Целта ни бе да очистим текста от маловажни подробности, нямащи отношение към интересуващите ни факти.

* * *

... през Балканската война³ Дебелянов кипна още повече и като удари с юмрук масата, викна:

— Бла-го-де-тел, вагабонтиц, разбойник! (Затова Ботев е напълно прав, като казва: „Посочете ми най-богатия чорбаджия, и аз ще ви докажа, че той е най-големият разбойник“.)

Дебелянов познавал „благодетеля“⁴ — търговец на огнестрелни оръжия и представител на белгийска фирма за взривни материали, и обясни, че преди Илинденското въстание в София се носел слух, че една тайфа, член от която бил и Тюфекчиев, вържявала македонските комити, застраховала ги в народняшкото застрахователно дружество „Балкан“ и при преминаването на границата за Македония им устройвала засади и ги избивала — за да им получат застраховките...

Останах много учуден и изненадан от искреното възмущение на Дебелянов и от живия интерес, проявен от него по обществените въпроси на нашия народ. Досега предполагам, както мнозина смятаха, че го интересуват само въпросите около литературата и поезията, но се убедих, че Дебелянов следи с голям интерес и много живо всички наши болни обществени въпроси, затова го помолих да напише за спанието⁵ нещо от онова, което го възликуваше в момента.

Той обеща, че ще напише нещо.

И наистина след няколко дена, когато една вечер бяхме се събрали в бирария „Батемберг“, дето обикновено дохождаше една група журналисти, писатели, худож-

³ Тъй като първата страница от ръкописа липсва, началното изречение е изполовина прекъснато и е трудно да се разгадае точният му смисъл. Ясно е, че се излагат събития, свързани с катастрофата на България след Балканската и Междусъюзническата война.

⁴ Наум Тюфекчиев (1864—1916), роден в Ресен, завършил военно инженерство в Лиеж (Белгия), специалист по взривните материали. Противник на Стамболовия режим, емигрира в Белгия. След падането на Стамболов се завръща в България и подпомага движението за освобождаването на Македония. Зам.-председател на Върховния македонски комитет (1895), а след смъртта на Тр. Китанчев известно време и негов председател. Едър търговец на огнестрелни оръжия и взривни материали, в политическите си машиниации Т. се поставя в услуга на войнолюбивата политика на Фердинанд. Наречен „благодетел“ заради дарението от 100 000 лв., направено през 1915 г. за освобождението на Македония.

⁵ Съвременна илюстрация.

нищи, между които Панайот Керимидчиев⁶, Георги Михайлов (Жоро)⁷, преводачът на Едгар По, Николай Хрелков, Гьончо Белев, Димитър Бабев, Геньо Радев⁸, Стоян Дринов, Светослав Добрев и др., дойде и Димчо Дебелянов, повика ме настрана и ми даде ръкописа на едно стихотворение, озаглавено „Миг“, като изрично пожела да му дам коректура, защото по-рано бил дал някакъв преведен от него разказ, отпечатан в списанието с много печатни грешки.

Обещах да му дам коректура и прочетох даденото ми стихотворение. Направи ми впечатление, че в края на стихотворението са сложени две дати — 1914—1915⁹ — и че в първия стих е написано „помна“ вместо „помня“ с я, както е правилно, и го запитах — защо с две дати и „помна“, а не „помня“?¹⁰ Той отговори:

— Две дати (1914—1915, онзи исторически миг), защото стихотворението се отглася до трагедията на нашия народ през 1914—1915 година, когато Фердинанд и престъпните му министри се гавреха със съдбата му, а „помна“, а не „помня“, защото „помна“ е по-близка рима до „огромна“. Всичко да остане така, както е написано в ръкописа; затова настоявам да видя последната коректура, преди да се печати.

Стихотворението „Миг“ на Дебелянов бе поместено в бр. 16, год. III на сп. „Съвременна илюстрация“, на първо място в страницата „Литературна мозайка“¹¹.

Когато съдържанието на брой 16 от списанието беше вече свързано на страницата, аз дадох на Дебелянов (пак в бирария „Батемберг“) обещаната коректура, която той прегледа и видимо доволен, не намери нито една грешка.

Слез излизането на списанието от печат аз занесох една книжка в бирария „Батемберг“, където предполагах, че ще дойде Дебелянов, и той наистина дойде и като прочете отпечатаното вече свое стихотворение, остана много доволен, че е отпечатано без печатни грешки, но забеляза, че можело да не бъде на първо място в страницата, което следвало да заеме стихотворението на Емануил Попдимитров, защото било по-хубаво и по-достъпно за широкия кръг читатели.

Същата вечер компанията си спомни за убития през Междусъюзническата война Ст. Панчев, а някой, не помня кой, рецитира на глас нашумялото по това време Панчево стихотворение — „Сине мой, надеждо скъпа моя...“

Веднага след рецитирането на стихотворението Дебелянов стана и без да каже „движдаше“, напусна компанията и бирарията.

Всички около масата останаха изненадани и недоумяваха защо Дебелянов напусна така демонстративно заведението. Тази нередна постъпка на Дебелянов обясни писателят Гьончо Белев, най-интимният приятел на Димчо — последният не можел да понесе, че му било много мъка да се говори за току-що миналите войни, защото не взел участие на фронта в двете войни и се чувствувал „беглец“, затова не можел да понесе спокойно всичко, което се отнасяло до писаното за войната.

Съвестта му е обременена от тази мисъл.

Споменът на Божидар Божилов (Лит. ф[ронт], 13/967) за смъртта на Дебеля-

⁶ Панайот Керимидчиев (1898—1944) — журналист и писател, редовен сътрудник на „Съвременна илюстрация“. Автор на книги със стихове, разкази, повести, романи и драми, които пямат значителна художествена стойност.

⁷ Георги Михайлов (1893—1950) — поет и известен преводач.

⁸ Геньо Радев — литературен деец, сътрудничи със стихове на сп. „Съвременна илюстрация“. Псевдоним Т. Р. Чайков.

⁹ В „Съвременна илюстрация“ последният ред на стихотворението е напечатан: София, 1914—1915.

¹⁰ Всички думи, дадени в курсив, са подчертани от Христо Чолчев.

¹¹ Страницата съдържа също стихотворения от Иван Грозев, Емануил Попдимитров („Ефросина“, „Поля тракийски“), Иван Арнаудов, Панайот Керимидчиев, Георги Савчев, Христо Цанков (Дерижан), Николай Ракитин, Владимир Минев.

нов, разказан от класния му наставник Желев¹² — че във фаталната дъждовна октомврийска нощ, във вихъра на самото сражение при Демир Хисар, подпоручик Димчо Дебелянов, изправен в целия си ръст, със светеща цигара в ръка, предизвикващ дръзко смъртта, повежда войниците си в атака и дава живота си за Родината не като „беглец“, а като най-смел рицар.

Този неразумен жест на Дебелянов е в хармония с онова, което Гьончо Белев казва за отношението му към войната.

Дебелянов — Стихотворения, 957. — БП., под редакцията на Хр. Радевски и Лилия Кацкова, предговор от Хр. Р[адевски], стр. 133 — „Миг“ — В 21 стих *смътен* е *стъмен*, като в бележката за същото стихотворение е писано: стр. 133. *Миг* — сп. Съвременна илюстрация, редактори Васил П. Лазаров и Хр. Чолчев, III, 1915, кн. 16, стр. 5. Ст. 21 в списанието: *И с поглед смътен от предсмъртна замая* — е вероятно печатна грешка.

Под стихотворението: София, 1914—1915.

Вместо „*смътен*“ — е поправено „*стъмен*“ и последният ред — София, 1914—1915, е премахнат от стихотворението, а е сложен към бележките.

В последните дни на м[есец] сеп[тември] 1915 год., когато се готвех да замина за Карлово, гдето трябваше да се мобилизирам, в ред[акцията] на „Съвр[еменна] илюстрация“ дойде Д[имчо] Дебелянов и пожела да му дам броя, гдето е поместено писмото на Ив[ан] Вазов¹⁴.

През месец февруари 1914 г. Наум Тюфекчиев посещавал Енвер Паша (воен[ния] министър) и в редица срещи му изложил колосалното значение за безопасното бъдеще и цветущо развитие на Турция и България, ако между тях се постигне споразумение. Енвер Паша манифестира особените си симпатии към Н[аум] Т[юфекчиев] и изказал пълна готовност да съдействува за осъществяването на турско-българското приятелство и насърчил Н[аум] Т[юфекчиев] да продължи работата си в този дух.

След завръщането си от Цариград Н[аум] Т[юфекчиев] предава разговорите си с Енвер Паша на мин[истър] - пред[седателя] д-р В[асил] Радославов и на министър Тончев, обаче те се отнесли твърде скептично и не се доверили на искреността на Енвер Паша, затова натоварили г. Н[аум] Т[юфекчиев] да провери още веднъж. Когато Н[аум] Т[юфекчиев] отива повторно в Цариград и поисква от Енвер Паша да му изповяда интимно — действително ли е за споразумение с България — последният още веднъж подчерта, че има искрено желание и завършва: „Еминџ едеримџ“ („заклевам се“) и пр.

Г-н Наум Тюфекчиев се връща в София и предава на мин[истър] - пред[седателя] Радославов тези изявления на Ен[вер] П[аша]. И от този момент започва в нашите управляващи кръгове сериозно обсъждане на въпроса за преговаряне с Турция.

¹² Б. Божилов преразказва един спомен, който е чул от класния си наставник Желев. В този спомен гибелта на Дебелянов е представена в твърде романтична светлина. Вярно документално описание на Дебеляновата смърт прави Тихомир Геров в книгата си „В казармата и на фронта с Димчо Дебелянов“. С., 1957, 198—199.

¹³ В спомена си Хр. Чолчев е привел още примери за допуснати грешки при отпечатването на стихотворението „Миг“ и в други издания на Дебелянов. В публикацията тези примери са изпуснати, тъй като в общи линии повтарят казаното от Чолчев за изданието от 1957 г. Изпуснатите пасажки са означени с точки.

¹⁴ В бр. 5, г. III, 1. 1. 1915 г. на „Съвременна илюстрация“ е поместено отворено писмо-отговор на Вазов до Леонид Андреев. След Междусъюзническата война Л. Андреев отправя чрез царския руски печат две отворени писма до българския народ, в които го обвинява в измяна на славянството. Възмутен, Вазов излиза в защита на българското национално достойнство.

Преговорите се прекъсват, защото Н[аум] Т[юфекчиев] действа като частно лице, но на 28 юли 1915 год. мин[истър]-пред[седателя] В. Радосл[авов] официално упълномощава Н. Т[юфекчиев] да преговаря лично с Енвер.

На 2 август се събират Енв[ер] Паша, Халил бей¹⁵ и Талат бей¹⁶ и пожелават да узнаят какво иска от тях българският депутат. Н[аум] Т[юфекчиев] е настоял да бъдат отстъпени на България двата бряга на Марица до Енос и др.

На 7 август при второто и последно заседание на Енвер Паша, Талат бей и Халил бей — Н[аум] Т[юфекчиев] с упорита настойчивост успя най-после да ги убеди и те дадоха съгласието си за исканите териториални отстъпки.

* * *

Спомените на Хр. Чолчев се отнасят към един период — между двете Балкански и Първата световна война, — който за интелигенцията ни е преходен. До момента болшинството от нея (особено по-младите) все още се лута из лабиринтите на неизживения индивидуализъм — разнородна смесица от Ибсеновата апология на страданието, Толстоевичния нравствен стоицизъм (или, както го определя Иван Мешевков, „морален анархизъм“) и Нищевата „свръхчовещина“¹⁷. Не без външни влияния, но със свои специфични характеристики се утвърждава и българският символизъм.

Като живее „в себе си“, между два полюса — народа и еснафската, „бездушната тълпа“ (малко или повече отдалечена от тях), — „декадентстващата“ интелигенция е своего рода *трети* полюс (неслучайно Ив. Мешевков я нарича „междукласова“). Оттук и разминаването ѝ с идеите на работничеството (отдръпване от социализма), оттук и липсата на реалистично отношение към войната. Опиянени от патриотичния порив за освобождение на Македония и за единение с братята си по род и по вяра, тези млади хора героически се сражават и гинат по фронтовете на Булаир, Одрин, Чатаалджа. След националната катастрофа настъпва отрезвяване, но то е частична. Защото времето от лятото на 1913 г. до есента на 1915 г. е твърде кратък срок, за да се подложи на пълна преоценка и да се отрече един цял социален, философско-естетически и нравствен кодекс, мотивирац и движец поведението на това поколение.

Но все пак промяна има. Преживените в окопите ужаси не успяват да срутат, но чувствително разколебават вярата в „славното“ бъдеще на „велика България“. На това идеално в представите бъдеще се противопоставя печалното настояще — неизброими жертви, икономическа и морална разруха, политически разврат. „В казармата — пише Людмил Стоянов до Дебелянов в края на 1912 г. — научихме само едно: да не обичаме отечеството си. Помниш ли, ти веднъж ми каза, че няколко години след войната дума не може да става *l'art pour art*. Аз сега съм на обратното мнение — войната дискредитира военщината. След войната ще се изнесат планини от непростими грешки, кражби, гнисни спекулации, глупави и фатални заповеди, най-после личните страдания, понесени от всеки войник, и траурът по хилядите врати ще създадат едно разочарование от войната. Не отивай далече — погледни наоколо си и кажи кой още желае войната и кой не бленува за мир и спокойствие?“¹⁸ Напористите думи на Л. Стоянов са израз не само на интелектуално, „литературно“ отношение, а декларират вече позиция гражданска, вземаща страната на онеправданите и пострадалите. Сходни мисли изказва и самият Дебелянов в писмо до Лилиев,

¹⁵ Председател на турския парламент.

¹⁶ Министър на вътрешните работи.

¹⁷ Ив. Мешевков. Из един живот. Мемоари, дневници, писма. С., 1963, с. 179.

¹⁸ Г. Константинов. Едно необикновено приятелство. С., 1967, с. 106.

разсъждавайки върху стихотворния му цикъл „Война“: „Войната, безсъмнено най-мощно проявление на земното, грубо реалното в човешкия живот, по-сполучливо би могла да бъде „възпяна“ от поети, в стиховете на които фразата „я из мяса“ не би звучала странно... Може би защото съм *друг темперамент*, може би защото успях по-отблизо да видя Войната, ето че в твоето стихотворение образът на *тази стихия* (курс. мой — А. Б.) не въстава ясно пред мене и аз бих могъл да го отрека, ако нямаше в него други ценности, сами по себе си големи.“¹⁹

Че Дебелянов е „друг темперамент“, се вижда и от прословутото му „бохемство“, и от сатиричната му поезия, която на места е ярко изобличителна („Орден“, „Война“, „Криза“, „1910“), и от запазената и публикувана кореспонденция. Този „друг темперамент“ личи и в спомените за него, има го и в последния — на Хр. Чолчев (епизодът с избухването по адрес на Н. Тюфекчиев). В лириката му от същия период обаче липсва художествената защита на въпросния „темперамент“, който всъщност е резултат от нравствено-психологически и социални предпоставки. Никъде той не изобразява войната като „най-мощно проявление на земното, грубо реалното в човешкия живот“. Няма я и „тази стихия“ нито откъм зрелищната ѝ страна, нито откъм трагичната — зова на бойната тръба, звъна на оръжията, опиянението от кръвта и победата, жертвите. А знаем, че подобни детайли не са чужди даже и за утвърдени тогава поети. „Баталистични“ уклони Дебелянов не проявява дори в последните, писани на фронта стихотворения; никъде в тях не се опитва да *обясни* феномена война. Явно деликатният упрек към приятеля-поет представлява спонтанна реакция срещу „книжния“ подход към едно явление, имащо много дълбоки обществено-морални последици и изискващо не само лирическа а философска рефлексия, а и твърда гражданска позиция. Но защо сам той не я е проявил в лириката си? Прогивно на очакванията тя запазва основния си тон на тиха елегичност, остават меки-те пастелни полусенки на недонизказаното и ненатрапеното страдание. Съхранени са също специфичната пластика и символика (не отвлечено-мистична, а приземена до нормалния тип асоциативност), или накратко — целият неподражаем „инструментарий“ на Дебеляновата поетика.

В аспекта на гореказаното трябва да се разглежда и стихотворението „Миг“ — единствената Дебелянова творба, написана и отпечатана през 1915 год., единствената, която има отношение към сполетялата България национална катастрофа²⁰. И безспорно споменът на Христо Чолчев допринася да бъде тя (творбата) видяна от нов ъгъл. С какво именно допринася? На първо място, изяснен е смисълът ѝ и е узаконено мястото ѝ на датировката: „София, 1914—1915“. Не просто години на създаване на стихотворението са те, а един действително *исторически миг* — неизмила още раните и неизсушила сълзите си, земята ни отново е поразена от „безумства метежни“ пред прага на нова „разгромна война“. Не взимайки под внимание този наглед дребен факт, изследователят не ще може да разшифрова нито замисъла, нито емоционалния подтик, нито смисловото послание на „Миг“. Така стихотворението би могло да се етикетира като бохемско (дори „пиянско“) или „декадентско“ (повлияно от Бодлер или Рембо примерно), а ако бе написано няколко години по-рано, Иван Радославов би го вписал между типичните примери за поезия на „Града“ в едноименната си статия²¹. Пак поради същата причина (липса на документални източници, подсказващи причината за написването) и в съвременното ни литературознание се

¹⁹ Д. Дебелянов. Съчинения в два тома. Т. II. С., 1974, с. 61.

²⁰ В края на Балканската война Дебелянов създава стихотворението „Сънят на герой“, което приживе на поета остава неотпечатано. Явно сам авторът се е съмнявал в художествените достойнства на тази творба, писана по поръчка. Вж. бележките към т. I на „Съчинения в два тома“. С., 1974, с. 300.

²¹ Вж. И. Радославов. Градът. — Наш живот, г. V, 1912, кн. 2—3. Това е първата статия, в която се утвърждават младите Дебелянов, Лилев, Л. Стоянов, Н. Янев, К. Константинов, Т. Траянов.

наблюдават подобни несъответствия между интерпретацията и реално съдържание. В обстоятелствата си и приносен труд „Българският символизъм“ Симеон Хаджикосев пише: „Символистичната интерпретация на мотива за метемпсихозата (пreekзистенция на душата, прераждане на душата — бел. моя — А. Б.) с подчертано извеждане на философската идея откриваме в стихотворението на Дебелянов „Миг“, символизиращо проклятието на твореца. Неслучайно и поетът набляга върху повторимостта (курс. мой — А. Б.) на психологическата ситуация:

Дали се е случило нявга — не помня,
не знам — ще се случи ли. . . Тъжен и морен,
аз плувах самин из тълпата огромна
на някакъв град огрешен и позорен.

Всъщност мотивът за метемпсихозата е вторичен, несъществен в стихотворението. Много по-важна идейна функция поема типично символистичният мотив на *самотата и отчуждението* (курс. мой — А. Б.) в големия град²².

Явно неуверен в състоятелността на подобна класификация, изследователят бърза да отреди на метемпсихичния символ второстепенно, по-скоро композиционно, отколкото смислово значение. Друг е въпросът, дали такъв символ въобще има място тук, тъй като в цитираната строфа се набляга не върху повторимостта на психологическата ситуация, а върху нейната условност. Спреч, допуска се вариационна „амплитуда“ („случило нявга — ще се случи“, „не помна — не знам“) от действително до въобразяемо преживяване — един стилово-композиционен прием, който в края на творбата довежда до пълния им популаритет, до затваряне на веригата:

мечтата смени безпощадна пробуда.

Т. е. цикълът от „колебания“ между иреално и реално, продължил един „миг“, приключва.

Що се отнася до „проклятието на твореца“ и „самотата и отчуждението в големия град“ — генерализирани изводи за идейно-философския заряд на „Миг“, то приемлив за нас е само вторият²³ (без да е абсолютен), понеже никъде в стихотворението нито се говори за творец (изключая бога) или творчество, нито по какъвто и да било начин се намеква за тях (за разлика от други символисти Дебелянов в поезията си не се занимава с проблемите на творчеството).

Поднесено в завършения си вариант (с последния ред) и с подходяща пояснителна бележка, „Миг“ придобива значение, много по-различно от придаваното му досега. Стихотворението се превръща в дълбока социално-психологическа драма, изразяваща кризисното състояние на интелигенцията ни в периода между две национални бедствия. И още — „Миг“ се превръща в спонтанен протест, в един „скрит вопъл“ срещу милитаризма. Без да правя подробен анализ, ще се опитам да маркирам другите възлови според мен места, които потвърждават това именно тълкуване на творбата. Най-напред, какво внушава тя като цяло? Прави ни съпричастни с пълната безизходност на лирическият субект. Самото стихотворение с монолитния си строеж (девет слети четиристишия) и с пространствено-времевата си ограниченост (един „миг“) се възприема като разгърната метафора, съставена от множество „прости“ метафори, чиято финална кульминация:

²² С. Хаджикосев. Българският символизъм. С., 1979, с. 99—100.

²³ Мотивът за самотата, но в неговия социален аспект, е разгледан от Георги Марков: „Никъде другаде в елегията на Дебелянов няма да намерим толкова подчертано, така силно и открито изразена неприязън към буржоазното общество и едва ли някъде другаде той дава толкова точна картина на опустошеността на живота, както в това стихотворение („Миг“ — б. м., А. Б.). . . Дълбока пропаст дели лирическият герой от обществото, кара го да се самозатваря в своя свят и да страда трагически.“ Вж. Г. Марков. Димчо Дебелянов. С., 1962, с. 105.

Аз станах. — Небето бе празно и глухо. . .
Аз плачех. — Тълпата бе ледно бездушна

Ъ ключът към осмислянето ѝ. Естествено е тогава да се потърсят източниците на тази безизходица, като, разбира се, навлизането в образния авторов език представлява експеримент, отговорността и последиците от който изцяло падат върху пишещия тези редове.

И така — още в третия стих, въвеждайки ни в атмосферата на творбата, авторът намеква за някаква неизвестна разрушителна сила. Даден ни е само нейният резултат: „... някакъв град *огрешен и позорен*“. В четвъртия стих „очовеченият“ образ на небето — „замръзнало в мисъл *безумна*“ — засилва така създаденото впечатление, а добавя и друго — за буреносна напрегнатост. Единадесетият и дванадесетият стих вече въвеждат лица, но не индивидуализирани, а в събирателни образи с обобщени характеристики:

мъжете там *хилави воини* бяха,
жените — *отвъргнати, неми сирени*. . .

Характеристиката е необичайна, дори шокираща в първия момент. Поначало „воин“ в своята семантика изисква епитет с положително съдържание (примерно „храбър“, „силен“, „смел“ и пр.). Наместо такъв обаче е употребен отрицателният „хилав“ — в смисъл на „слаб“, „немошен“. . . „*сломен*“, „*победен*“. Да, именно „*сломен воин*“ и „*победен воин*“ са тук значенията, които трябва да са адекватни със словосъчетанието „*хилав воин*“.

„Отвъргнати, неми сирени“ също звучи като анахронизъм. Знаем, че „сирена“ е синоним на красива и властна прелъстителка. А отвъргнатите прелъстителки вече не са прелъстителки. От митологията знаем още, че сирените с прекрасните си песни са подмамвали от своя остров мореплавателите, за да се разбият корабите им в неговите скали. Тогава „няма сирена“ би било равносилно на „смъртна богиня“, т. е. на богиня, изгубила божествената си сила. Ето го следователно най-близкия смислов еквивалент на „жените — отвъргнати, неми сирени“ — жени, изгубили своята женственост. Което пък от своя страна е равносилно на жени, изгубили надежда, че някога ще обичат и ще бъдат обичани. Така двете словосъчетания придобиват вторична знаковост: оксимороните „хилави воини“ и „отвъргнати, неми сирени“ са употребени с цел да подчертаят антитетичността във второто четиристишие, както и да обяснят нейното наличие:

Но *горди и сластни* очи не зовяха
на уличен пир монте жажди смирени —
мъжете там *хилави воини* бяха,
жените — *отвъргнати, неми сирени*. . .

След като е дал синтезирана характеристика на обстановката, пейзажа и лицата, Дебелянов още веднъж ги „сумира“ (16-и стих) в една вече конкретна и директно изразена картина-обобщение:

и видех *света като пропаст бездънна,*

която се разгръща и добива пластически очертания в следващото четиристишие:

Незрими води с глух и таинствен ромон,
заляха съня на безбрежия неми
и нямаше там *ни надежда, ни спомен* —
и нямаше там *ни пространство, ни време*. . .

Всичкото това наслояване на мрачни цветове, до безнадеждност безрадостната гледка, проектираща се в съзнанието ни чрез авторовите визии, пораждаат — макар недотам ясни — асоциации с неопишуемо по мащабите си социално и духовно крушение. Двадесет и шестият стих:

вече поставя извън всяко съмнение истинското му название — **ВОЙНА!** Дотук опосредствуван, разтворен в причудливи метафори и многозначни символи, „образът на тази стихия“, „проявление на земното, грубо реалното в човешкия живот“, изведнъж се сглобява, влиза в контурите си и става прозрачно ясен — „толкова дни на безумства метежни“! Само войната може да опозори и огреши толкова много една страна, едно общество, само тя може да обезобрази човешкия род, превръщайки мъжете в „хилави воини“, а жените в „отвъргнати, неми сирени“. Нейните „безумства метежни“ превръщат света в „пропаст бездънна“, лишават го от надежди и спомени, натикват го в безпространствеността и безвремето. „Миг“ според мен е поетическа шифрограма, чието разчитане става посредством „код“, съдържащ се в думата война. Впрочем въпросният „код“ ни е подсказан от датировката на стихотворението, но трябваше да имаме в ръцете си спомена на Хр. Чолчев, за да се убедим в нейната важност.

Що се отнася до другите езиково-стилни и графически поправки, направени в следсмъртните публикации на творбата, няма никаква причина в бъдещите издания те да не бъдат отстранени, както това вече е сторено с част от тях²⁴. Особено наложително е да се възстанови в 21-ви стих „смътен“ (вм. „стъмен“). Първо, защото в смислово отношение „смътен“ (неясен, мъгляв) е дума, богата на повече отсенки от „стъмен“ (потъмнял). Второ — за да се запази така характерният за Дебелянов звукопис (срв. „смътен“ — предсмъртна). И трето — „смътен“ и нейните разновидности е дума, употребявана от поета (напр. „предчувствие смътно болен дух обзема“, „ти смътно се мярках из морната памет“, „градът далече тръпне в мътен дим“, „дори и смътния мираж“, „с душа от смътен страх обзета“).

И понеже първата публикация на „Миг“ — както си спомня Чолчев — с нищо не се отличава от оригинала, който ние нямаме, то ще трябва да се съобразим с още няколко отлики между тази публикация и следващите. Така в 26-и стих „метежни“ е всъщност „мятежни“, в 27-и стих „тъй“ е „той“ (с което акцентът върху илюзрватата свръхестествена сила — „някакъв бог“ — се удвоява), в 32-ри стих „безпошадна“ е „безнадеждна“ (повторението с 28-и стих „тъй слаби, тъй горестни, тъй безнадеждни“ не бива да ни смущава, защото, първо, има определена стилистична функция, и, второ, повторенията са характерни за творбата като цяло), а в 34-и стих „прошушна“ е „пришушна“ — дума, чието звучене е по-близко до семантиката ѝ.

Ето накрая „реставрирания“ текст на стихотворението:

МИГ

Дали се е случило нявга — не помна,
не знам — ще се случи ли. . . Тъжен и морен,
аз плувах самин из тълната огромна
на някакъв град огрешен и позорен.
Над мене, замръзнало в мисъл безумна,
небето немеше странно далече,
а долу се носеше музика шумна
от стъпки, от смях и преплетени речи.
Но горди и сладни очи не зовяха
на уличен пир монте жажди смирени —
мъжете там хилави вонни бяха,
жените — отвъргнати, неми сирени. . .

²⁴ Вж. Д. Дебелянов. Съчинения в два тома. Т. I. С., 1974. В това издание на с. 128—129 „не помна“ е възстановено на „не помна“, „огрешен“ е с ударение на второто „е“; Д. Дебелянов. Съчинения в два тома. Т. I. С., 1983. Поправките тук са същите, както в предишното издание.

В миг глуха вълна над града се пронесе,
 в миг всичко в заглъхналост странна потъна,
 аз сетих и страх, и молитви в сърде си
 и видех света като пропаст бездънна.
 Незрими води, с глух и таинствен ромон,
 заляха съня на безбрежия неми
 и нямаше там ни надежда, ни спомен —
 и нямаше там ни пространство, ни време. . .
 И с поглед смътен от предсмъртна замая
 аз плахо превих колена прималияли,
 помислих, че някакъв глас ще вешае
 незнаен завет из незнанин скрижали,
 че някакъв бог умилен ще разкрие,
 след толкова дни на безумства мятежни:
 защо е той горд и надвластен, а ние —
 тъй слаби, тъй горестни, тъй безнадеждни!
 Напрасно, уви! — Невъзпламнал угасна
 великият миг на великото чудо,
 нов суетен стрем из тъпата ме тласна,
 мечтата смени безнадеждна пробуда —
 и ропот, и смях в тишината нахлуха. . .
 „Пиян е, безумен е!“ — някой пришушна. . .
 Аз станах. — Небето бе празно и глухо. . .
 Аз плачех. — Тъпата бе ледно-бездушна.
 София, 1914—915

В заключение трябва да отбележим, че излизайки извън разпространената тогава символистична конвенция, „Миг“ е може би първият белег за нов етап в развитието на Дебелянов. Не само заради факта, че единствено него поетът пише и публикува през 1915 г., стихотворението стои някак самотно на фона на интимната му лирика. По своята внушаемост преди всичко то играе ролята на своего рода „междино звено“, предшествуващо цикъла творби, създадени на фронта и представляващи преломен момент както за Дебелянов, така и за българската поезия.

ДИМЧОВИ СТРАНИЦИ

МИХАИЛ НЕДЕЛЧЕВ

Разгърнеш ли библиографията за Дебелянов, ще се изненадаш: колко много поети са изrekli слова за него — в лирически творби или в есеистично-критически фрагменти. И отдавна е забелязао колко често се употребява интимно малкото име: *Димчо*. Дори близкият му приятел и наставник, „Бащата“ в литературния им кръг, Димитър Подвързачов, се възмущава пред биографа Владимир Русалиев: „След смъртта му сякаш и сакато се втурна да го величае като поет, да пише и говори за него, да го нарича любовно „Димчо“. Основателно е огорчен Подвързачов от прижизненото непълно признание на таланта на твореца на „Черна песен“ и „Спи градът“ — та Яворов е вече *голям поет* още през 1901г., а Дебелянов остава обещаващ млад талант до 1916 г., макар да печата в периодиката десетина години. Но посмъртният интимитет с